

KANT AHLAKININ MAKSİMLER ARACILIĞIYLA NORMATİF İÇERİĞİ¹

The Normative Content of Kantian Morality via Maxims

Sibel Kibar* Nurevşan Marş**

Geliş Tarihi / Received :20.09.2022

Kabul Tarihi / Accepted : 09.10.2022

Kibar, Sibel; Marş, Nurevşan (2023) "Kant Ahlakının Maksimler Aracılığıyla Normatif İçeriği", Eğitim Bilim Toplum Dergisi, Cilt 21, Sayı 81, (Kış 2023), ss: 34-55.

34

Öz

Bu çalışmanın amacı, ahlak kuramları arasında başat yeri olan Kant ahlakının biçimsel olmaktan ziyade normatif olduğunu ortaya koymaktır. Kant, ahlak yasasını oluşturan ödevleri göstermek isterken özne ilkelere yani maksimlerden yola çıkar ve bu maksimlerin kendi kendileriyle çeliştiğini göstererek, maksimlerin tersinin ödev olduğu sonucuna varır. Kant'ın ahlak felsefesini anlatmakta başvurduğu özne ilke örnekleri, içeriğe dair model oluşturmaktadır. Kant, bu özne ilkelerin nesnelleştirilerek ahlak yasası olup olamayacağına dair değerlendirilmesi sonucunda, zorunlu ilkeler türetilmediğini göstermektedir. Kant ödev ahlakının biçimsel bir ahlak olduğunu iddia etmektedir; ona göre, ahlak felsefesi içeriksel hiçbir ögeyi içerisinde barındırmamalı ve ahlak yalnızca akıldan ve aklın idelerinden türetilmelidir. Oysa Kant'ın ahlaki maksimler ilişkin vermiş olduğu örnekler ve türettiği ilkeler kesin, kati içerikler sunmaktadır çünkü Kant'a göre, aynı akıl yürütmeye, aynı ahlaki ölçütlerle aksi sonuçlara varmak mümkün değildir. Bu da Kant'ın bu ödevleri ahlak yasası olarak buyurduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Kant ahlakı, Kant'ın kendisinin iddia ettiği gibi biçimsel değil, kural koyucu, normatif bir ahlak felsefesidir.

* Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Kastamonu, Türkiye, skibar@kastamonu.edu.tr, Orcid Numarası: 0000-0002-4790-6614

Assoc. Prof., Kastamonu University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy, Kastamonu, Turkey, skibar@kastamonu.edu.tr, Orcid Number: 0000-0002-4790-6614

** Yüksek Lisans Mezunu, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, Türkiye, nurevsan914@gmail.com, Orcid Numarası: 0000-0003-0489-7874

Post Graduate, Kastamonu University, Institute of Social Sciences, Kastamonu, Turkey, nurevsan914@gmail.com, Orcid Numarası: 0000-0003-0489-7874

Anahtar Sözcükler: Kant, Ahlak, Ödev, Maksim, Formel Ahlak, Normatif Ahlak

Abstract

The aim of this study is to reveal that Kant's morality, which has a dominant place among moral theories, is normative rather than formal. While Kant tries to posit the duties leading to the moral law, he begins with some subjective principles, namely maxims. By showing that these maxims contradict themselves, he concludes that the opposites of maxims are duties. Kant claims that his moral philosophy is purely a formal; however, Kant uses these examples to derive some necessary principles and in the end, he generates a normative model for his moral philosophy. According to him, moral philosophy should not contain any factual and contingent elements and morality should be derived only from the mind. However, Kant's examples formulated as maxims and the principles he derived provide precise and definite content of a moral philosophy since, according to Kant, it is not possible to reach opposite conclusions with the same reasoning and the same moral criteria. This shows that Kant proclaims these duties as moral laws. Therefore, Kant's morality is a normative, but not formal as Kant himself claims.

Key Words: Kant, Morality, Duty, Maxim, Formal Ethics, Normative Ethics

Giriş

Yaşamının her anında, birbiriyle çelişen pratik ilkeler karşısında nasıl davranması gerektiğini bulmak zorunda olan insanın, kendi eylemlerini doğru değerlendirebilmesi ve başkasının haklarına zarar vermemesi için nesnel bir ölçüte gereksinim duyduğuna şüphe yoktur. Kant ahlakı, akıl sahibi varlıkların ahlaki davranabilmeleri için ciddi ölçütler ve sınırlar ortaya koymuştur. Kant ahlakı; günümüzde tıp etiğinden diğer meslek etiklerine, eğitim bilimlerinden sosyal hizmetlere ve psikolojiye kadar, felsefeden başka disiplinlerin de ahlaki ilkelerini oluşturmakta başvurdukları bir ahlak anlayışıdır. Bu disiplinler Kant ahlakını ele alırken, onu felsefi temellerinden bağımsızmış gibi ele aldıkları için, bazı yanlış çıkarımlar da olabilmektedir. Öncelikle, Kant ahlakının koyduğu sınırların ve ölçütlerin formel mi, normatif mi olduğu konusu tartışmalıdır ama bu konu yeterince tartışılmamıştır. Bu çalışmanın amacı, Kant ahlakının kural koyucu normatif bir ahlak mı ortaya koyduğu yoksa ahlaki kurallara meta bir düzlemden bakıp ahlaki kuralları oluşturmanın ilkelerini mi sunduğunu incelemektir.

Bir yandan, Kant ahlakının içeriksiz olduğu, normatif kurallar koymadığı, buna karşın bireylerin kendi kurallarını koyabilecekleri ilkeler sunduğu iddia edilmektedir. Kant'ın kendisi de *Pratik Aklın Eleştirisi* kitabında net bir şekilde ahlak yasasının biçimselliğinin altını çizmektedir: "Ahlâk yasası, saf istemeyi belirleyen biricik nedendir. Ama bu yasa yalnızca biçimsel olduğundan (yani genel yasa koyucu olarak maksimin yalnızca biçimini belirlediğinden), belirleyici neden olarak, istemenin her türlü içeriğinden, dolayısıyla her türlü nesnesinden soyutlanmıştır" (Kant, 1999: 119). Diğer

yandan, Kant ahlak yasasına verdiği örneklerle, doğrudan ahlaki yasalarının içeriğini sunmaktadır. Kant Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi ve Pratik Aklın Eleştirisi adlı eserlerinde ahlak yasasını anlatmak için pratik ilkelerden, maksimlerden örnekler verir. Kant'ın 'maksim' adını verdiği pratik ilkeler, eylemde bulunanın öznel ilkesidir ve nesnel ilkedeki yani pratik yasadaki ayırt edilmelidir. Dolayısıyla Kant, verdiği örnekler üzerinden pratik ilkelerin hangilerinin ahlak yasası olup olmayacağını sınavabileceğimizi göstermeye çalışır. Aynı örnekleri hem Ahlak Metafiziğinin Temellendirmesi hem de Pratik Aklın Eleştirisi kitaplarında verdiği için bu örneklerin tesadüf olmadığı kuvvetle muhtemeldir.

Kant kendi ahlakının biçimsel olduğunu söylediği halde maksimlerine vermiş olduğu örneklerle içeriğe dair kesin çıkarımlarda bulunmuştur. Bu kesin çıkarımlar, Kant'ın ısrarla vurguladığı ahlak yasasının içeriksiz olması gerektiği iddiasıyla çelişiyor görünmektedir. Bugünkü uygulamalı etik tartışmalarına da kaynaklık eden Kant ahlakı için, ahlak yasasının normatif mi formel mi olduğu son derece önemlidir. Bu çalışmada Kant'ın felsefesinin içeriksel bir ahlak mı yoksa kendi iddia ettiği gibi biçimsel bir ahlak mı olduğu sorusu, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi ve Pratik Aklın Eleştirisi adlı eserleri temel alınarak tartışılmaktadır. Bu çalışmada, Kant'ın ahlak yasası olup olamayacağını tartıştığı ve sonucunda olamayacağını tanıtladığı dört maksim incelenmektedir. Bu maksimlerden özellikle birincisi ve üçüncüsü karşıt görüşleriyle birlikte tartışılmaktadır.

Kant, saf soyut bir ahlaki yasanın nasıl olması gerektiğini açıklarken verdiği somut örneklerle pratik alana dair kesin yargılarda bulunmuş olur. Örnek olarak verdiği maksimlerin ahlaki yasa olup olmayacağını tartışan Kant, bu maksimlerin ancak tersinin ahlak yasası olabileceğini göstermekle, güncel etik kuramlarının insanın dokunulmazlığına ilişkin ön kabulünü de tanıtmıyor gibi görünmektedir. Bilindiği gibi ilk maksim, sefil bir yaşam süren bir kişinin kendi yaşamına son vermesi üzerinedir. Bu maksimde, yaşamın bir ödev olarak görülmesiyle intiharın veya ötenazinin kişinin özerkliğinin getirdiği bir hak olarak görülmesi karşı karşıya getirilmektedir. Günümüzde, ötenazi uygulamalı etiğin ana tartışma konularından birisidir ve bazı ülkelerde, aktif ötenazi yasal bir haktır. Kant'ın ele aldığı üçüncü örnek, doğa vergisi yeteneklerini göz ardı etme, kullanmama, geliştirmeme maksimidir. Kant bu örnekte, kişinin zevk peşinde koşmak için doğal yeteneklerini kullanmayı ve geliştirmeyi ihmal etmemesi gerektiğini kanıtlamaya çalışır. Kant'ın bu maksime ürettiği yanıt da içerikli görünmekte ve karşısına koyduğu norm, özerklik ilkesiyle çelişiyor görünmektedir. Bu çalışmada, Kant'ın örnekleri

üzerinden geliştirilecek ahlak yasalarının, insanın bedenine, yeteneklerine ve kararlarına müdahale edilmemesi anlayışıyla örtüşmediği iddia edilmektedir. Bu çalışmanın ilk bölümünde Kant'ın ahlak anlayışının genel sınırları çizilirken, Kant'ın, ahlakı, neden insan deneyimlerinin bir sonucu olarak değil de metafizik bir disiplin olarak gördüğü açıklanmaya çalışılmıştır. Sonraki bölümde Kant'ın biçimsel bir ahlak metafiziği ortaya koymak için verdiği maksim örnekleri tek tek tartışılarak, maksimlerine verdiği örneklerle Kant'ın ahlak yasasının içeriğine dair çıkarımlarda bulunduğu öne sürülmektedir. Sonuç olarak, Kant kendi ahlak kuramının içeriksiz ahlaki düşünme ilkelerinden oluşan bir sistem olduğunda ısrarcı olsa da bu çalışmada esasen onun normatif bir ahlak ortaya koyduğu kendi verdiği örneklerle gösterilmektedir.

Kant'ın Biçimsel Ahlakı

Kant'a göre, etik hem içeriksel hem biçimsel olarak ele alınabilir. Ahlaka ilişkin dünya bilgisinin, deneysel bir yönü olabilir ama bir de ahlakın deneyimden tamamen ayrı saf a priori ilkelere dayanan kısmı vardır. Kant için etik ya içeriklidir ve bir durumu, bir olay karşısındaki tavrı, davranışları, kararları, düşünceyi ele alır ya da biçimseldir ve aklın yalnızca biçimsel ahlaki düşüncüsü ve akla yön gösteren genel kurallarla uğraşır (Kant, 2002: 4). Ona göre ahlak, deneyden tamamen arındırılmış, mantıksal bir saflığa sahip olmalıdır. Kant'ın amacı ahlakın değişmez, evrensel metafiziğini ortaya koymaktadır. Kant, etiğin deneyimlerden gelen türüne “pratik antropoloji”; deneyden arındırılmış tam anlamıyla saf, akıldan türetilen, türüne “ahlak” demektir (Kant, 2002: 3).

Kant ahlak felsefesi ve pratik antropoloji arasında katı bir ayrım yapar (Kant, 2002: 4). Kant'a göre etiğin tecrübeyle ilgili olan kısmı antropolojinin konusudur. Oysa Kant için ahlak, olumsal, rastlantısal, keyfi olamaz. Ona göre ahlaki kararlar ve eylemler zorunlu olmalıdır; bu nedenle ahlak metafizik alanda ele alınmalıdır (Kant, 2002: 26). Kant, pratik alanda pratik aklın, insan istemesinin ve eylemlerinin zorunlu ahlaki yapısını kanıtlamak ister. Bu nedenle, Kant ahlak felsefesini metafizik alanda yani zorunluluklar alanında temellendirir. Kant'ın “saf pratik akıl” dediği bireyin deneyimiyle şekillenmemiş, hâlihazırda mevcut olan ergin akıldır. Bu akıl bireyin tecrübesini ve toplumsal normları aşar. Eyleyenlerin, eylemlerinin sonuçlarına göre şekillenmez. Kant'ın amacı aklın tek başına ahlaksal dünya bilgisine ulaşabilir olduğunu göstermektir. Akıl kendi başına kendi ilkelerinde neyin doğru neyin yanlış olduğunu çıkarımsayabilir. Bunu yaparken, saf akıl, eski ahlak söylencelerine, kültüre, deneyime, bedensel dürtülere, haz motivasyonuna ve çıkarılara kulak tıkamalıdır. Hazzın veya çıkarların ahlaki

karar alma mekanizmalarını etkilediği bir eylem, ahlaki olmayacaktır çünkü böyle bir eylemin motivasyonu ahlaki ilkeler değil, başka çıkarlardır. Kant'a göre bir ahlak yasası olarak geçerli olacak olan ilke içinde bulunduğu dünyanın koşullarında değil apriori olarak doğrudan doğruya saf aklın kavramında aranmalıdır. Hatta Kant'a göre bir buyruğun en ufak bir noktası bile deneysel temele dayanırsa, ona asla ahlak yasası denemez; o ancak bir pratik kural olabilir (Kant, 2002: 4).

“Sırf deneysel olabilecek ve antropolojiye ait olan her şeyden tamamen arındırılmış saf bir ahlak felsefesini geliştirmenin son derece zorunlu olduğu düşünülemez mi? (Kant, 2002: 4). Kant'a göre böyle bir ahlak felsefesinin olanaklı olması gerektiği sıradan ödev ve ahlak yasaları idesinden bellidir. Ahlak yasası bir yükümlülük taşıyacaksa mutlak zorunluluk da taşımalıdır. Örneğin; “yalan söylemeyeceksin” buyruğu tüm akıl sahibi varlıklar için geçerlidir. Gerçekten ahlak yasaları olan diğer bütün yasalarda da durum böyledir. Kant'a göre ahlak yasalarının kaynağı tamamen aprioridir. Akıldan türetilen, deneyle bağı olmayan bu apriori ilkeler, akıl sahibi varlıklar için “yükümlülük” doğurur (Kant, 2002: 6). Kant için “yükümlülük”, insanın doğal yapısında veya içinde bulunduğu dünyanın koşullarında değil, apriori olarak doğrudan doğruya saf aklın kavramlarında aranmalıdır ve temelini sırf deneyin ilkelerinde bulan başka her buyruk, deneysel temellere dayanıyorsa, ona hiçbir zaman ahlak yasası denemez (Kant, 2002: 4). Kant bu yolla ödev ve ahlak yasasını deneyimden ayırarak, pratik buyruğu saf ahlaki ilkelere dayandırmanın yolunu açmaktadır. Ahlaki eylem ve ahlaki yükümlülük insanın içinde bulunduğu dünyanın koşullarında değil, apriori olarak saf akılda aranmalıdır ve deneyin temelinden gelen en ufak bir buyruk ahlak yasasının çatısı altında yerini alamaz (Kant, 2002: 4).

Ahlaki buyruklar, pratik yaşamda, insanlar arası ilişkileri düzenleyen bir rehber olabilir. Ne var ki bir kararın veya bir eylemin ahlakça iyi olması için ahlak yasasına uygun olması yetmez aynı zamanda ahlak yasasının uğruna yapılmış olması gerekir. Aksi durumda eylemin yasaya uygunluğu rastlantısaldir ve Kant'a göre rastlantısal olan iyi olamaz. İyi olanın zorunlu olarak ve ahlak uğruna o niyet ile yapılmış olması gerekir (Kant, 2002: 27). Kant yasaya uygun olan ve yasa uğruna yapılmış olan eylemler arasındaki farkı şu cümlesi ile ifade eder: “Yasaya uygun olan, ama yasa uğruna olup bitmemiş olan her eylem için şu söylenebilir: Bu tür bir eylem, yalnızca yasanın sözüne göre ahlakça iyidir, ruhuna (niyetine) göre değil” (Kant, 1999: 80). Deneyimler, istekler, arzular, ihtiyaçlar ve hatta doğal yönelimler bile ahlaki belirlememelidir. Ahlaki eylemin koşulsuz, ahlaki yükümlük de aracsız

olmalıdır çünkü ahlaki yükümlülüğün kendisi amaçtır (Kant, 1999: 151). Ahlaki yükümlülüğün kendisinden başka amaçlar, eyleme yön veriyorsa, o eylem başka güdüler tarafından koşullandırılıyor demektir.

Kant'ın Ahlaki Maksim Örnekleri

Kant felsefesinde ödev, en genel tanımıyla, “ahlak yasasına uymak için yapmak zorunda olduğumuz eylemlerdir” (Kant, 1999: 22). Diğer bir ifadeyle, ahlak yasasının buyurduğu pratik eyleme “ödev” denir (Kant, 1999: 89). Ödev, şartsız, koşulsuz, karşılık beklemeden, çıkar gözetmeden, sonuçlarını düşünmeden ahlaken iyi olanı yapmaktır. Burada, kişi kendi niyetini, ilkelerini nesnel birer ilke haline getirebilmeyi hedeflemelidir. Maksim kavramı ise en genel tanımıyla “istemenin öznel ilkesidir” (Kant, 2002: 16). Maksim adı verilen bu öznel ilkelerin nesnelleştirilip nesnelleştirilemeyeceğine bakılmalıdır. Kişiler, maksimlerini nesnel ve evrensel hale getirebiliyorlarsa, pratik ödevde uygun davranıyorlar demektir. Neyin ödev olduğunu belirlemenin yollarından birisi de ‘kategorik imperatif’ testidir. İmperatif yani buyruk, kimi zaman koşullu, kimi zaman koşulsuz olabilir. Kategorik buyruk, mutlak ve koşulsuz olmalıdır. Niyet, eylemin kendisinden başka beklentiler içeriyorsa koşulsuz değil, koşullu yani hipotetik buyruk izlenmiş olur ve niyet de eylem de ahlaki olmanın uzağına düşer. Ahlak yasasına uygun yaşamının bir koşulu da özgürlüktür ve buradan da “istencin özerkliği” koşulu çıkar. Bu istenç akla dayanır ve akıl sahibi varlıkların eylemlerine yön verir (Yükselbaba, 2010: 149). Maksim, aklın öznenin koşullarına uygun olarak belirlediği pratik kuralken; yasa, her akıl sahibi varlık için geçerli olan ve ona göre eylemde bulunulması gereken nesne ilkedir, yani buyruktur.

Kant'a göre ahlak yasasından ve bu yasaya saf saygıdan başka, istemeyi belirleyebilecek bir şey yoktur (Kant, 2002: 16). Doğal eğilimlerimiz, çıkarlarımız iyi istemenin içeriğini oluşturamaz. Eylemlerimizin nesnel belirlenme nedeni ahlak yasasıdır; ahlak yasasının uğruna istemektir (Kant, 1999: 83). Ahlak yasası, bireyleri bağlayan zorunlu bir buyruktur ama bireyler önceden verili bir ahlak yasasını izlemek yerine, kendi akıllarıyla ahlak yasasını kendileri oluşturacaklardır çünkü bireyler ahlak yasasının öznesi olarak özerktir. İnsan kendinde bir amaçtır; bir buyruğun aracı olamaz ama bu buyruğu kendisi bulacaktır ve kendi aklıyla ulaştığı ahlaki buyruğa uymak zorundadır. Dolayısıyla, Kant'ın maksim dediği şey pratik yaşantımızı düzenleyen istemenin öznel ilkeleridir; bu ilkeler evrenseli istemeye başladığında öznellikten sıyrılıp nesnel hale geldiğinde pratik yasalara dönüşür (Kant, 1999: 22).

Kant'a göre akıl sahibi bir varlık maksimlerini evrenselleştirmeli; pratik alana dair kararlarının ve eylemlerinin içeriğini yalnızca ahlak yasasının belirlemesine izin vermelidir. Ancak bu ahlak yasası, kişilere dışarıdan sunulan direktiflerden oluşmamaktadır. Ahlak yasasına akıl sahibi varlıklar biçimsel ilkeler yoluyla bizzat kendileri ulaşırlar. Diğer bir deyişle akıl sahibi varlık, kendi pratik öznel ilkelerini yani maksimlerini pratik yasa yapan etkenin biçimleri olduğunu kabul etmek zorundadır (Kant, 1999: 31).

Maksimlerin hangi biçimlerinin onları genel yasa olarak konmayı uygun kıldığını, hangisinin kılmadığını en sıradan anlama yetisi bile, kendisine hiç öğretilmeden ayırt edebilir. Diyelim ki, servetimi her emin yola başvurarak arttırmayı maksim edindim. Şimdi elimde bir miktar emanet para var, sahibi ölmüş ve bu para konusunda hiçbir yazılı belge bırakmamış. Bu, doğal olarak, tam maksimime uygun bir durumdur. Şimdi bu maksimin genel bir pratik yasa olarak geçerli olup olamayacağını bilmek istiyorum. Bunun için maksimimi önümdeki duruma uygular ve onun, bir yasa biçimi alıp almayacağını, dolayısıyla da maksimimle aynı zamanda şöyle bir yasayı: “Verildiğini kimsenin kanıtlayamayacağı bir emaneti herkes yadsıyabilir” yasasını koyup koyamayacağımı sorarım. Sorar sormaz farkına varırım ki, şöyle bir ilke yasa olarak kendi kendini yok ederdi, çünkü emanet diye bir şeyin ortadan kalkmasına neden olurdu. Pratik bir yasa olarak tanıdığım bir yasa, genel bir yasa olarak konmaya uygun olmalıdır; bu, kendi içerisinde bir aynılığı dile getiren bir önermedir ve dolayısıyla kendiliğinden apaçıktır. Şimdi eğer istemenin pratik bir yasaya bağlı olduğunu söylersem, eğilimimi (söz gelişi, ele aldığımız durumda, sahip olma hırsımı) genel bir pratik yasa olmaya uygun bir belirleme nedeni olarak öne süremem. Çünkü bu, genel bir yasa olarak konmaya uygun olmaktan o kadar uzaktır ki, genel bir yasa biçimine sokulduğunda kendi kendini ortadan kaldıracaktır (Kant, 1999: 31).

Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi adlı eserinde herhangi bir maksimin ahlak yasası olup olamayacağını nasıl bulacağımızı göstermek için dört örnek üzerinde durur. Bu örneklerde kişiler ahlaki bir ikileme karşı karşıya kaldıklarında bu ikilemi çözmek için bir öznel ilkeye, maksime başvururlar. Kant bu öznel ilkelerin nesnel ilkelere dönüştürülemeyeceğini gösterir. Kant, bu maksimlerden yola çıkarak kişilerin nesnel ilkelere, ödevlere ve ahlaki yasalara ulaşabileceğini göstermeyi amaçlar. Ancak Kant, bu ödevlerin diğer insanlar tarafından olduğu gibi kabul edilmemesi gerektiğini de belirtir: “Ahlaklılığı örneklerle göstermeyi istemek, ahlaklılığa yapılabilecek en büyük kötülüktür. ...Ahlak alanında öykünme olmaz; örnekler de ancak yüreklendirmeye yarar...” (Kant, 2002: 24-5). Bu alıntıdan da anlaşıldığı

gibi, Kant'ın burada verdiği örnekler, eylemin gerekçesi olacak akıl yürütme tarzlarına model olmamalı, Kant'ın ortaya koyduğu biçimsel ilkelerin nasıl uygulanabileceği konusunda yol gösterici olmalıdır.

Yaşamını Sürdürme Ödevi

Kant'ın maksimlere verdiği ilk örnek, bedbaht bir yaşam süren kişinin kendi yaşamına son vermeyi düşünmesi üzerinedir (Kant, 2002: 37): “Bir dizi felaketler yüzünden umutsuzluğa düşmüş biri, yaşamaktan bıkar usanır, ama intihar etmenin kendine karşı olan ödevine ters düşüp düşmediğini kendine soracak kadar akli başındadır.” (Kant, 2002: 39). Bu noktada hayatı kötü giden ve gelecekte daha iyi olacağına dair bir umudu olmayan bir insanın kendisine sorması gereken soru, Kant'a göre şudur: “eylemlerinin maksimi acaba genel bir doğa yasası olabilir mi?” (Kant, 2002: 39).

Kant'a göre, herkesin yaşamını devam ettirmeye içgüdüsel bir eğilimi vardır ama insanlar normal koşullar altında yaşamlarını sürdürüyorken bunu ödev uğruna yapmazlar (Kant, 2002: 39). Bir kişinin doğal bir eğilimden, içgüdüden dolayı yaşamlarını sürdürme yönündeki maksiminin aslında ahlaki bir niteliği yoktur; bir maksimin ahlaki içeriği, o maksimin doğal bir eğilimden veya hazdan kaynaklanmamış olmasına bağlıdır. Kant'ın ifadesiyle: “İnsan yaşamdan tat aldığından dolayı değil, yalnızca ödevden dolayı yaşar” (Kant, 1999: 97). Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, bir kişi doğal bir eğilimden dolayı değil; ödevde saygıdan dolayı yaşamını sürdürmelidir. Bu kişi zaten iyi bir yaşama sahipse, bu kişinin ödevden dolayı mı, doğal eğilimlerinden dolayı mı yaşamını sürdürdüğü anlaşılabilir.

Dayanılmaz kadar şiddetli ağrıları olan, yaşamından hiçbir zevk almayan ne kadar ömrünün kaldığını bilen ve ölümü, ağrılı hayatının bir kurtuluşu olarak gören bir kişi, Kant'a göre, yaşamını devam ettirme ödevine uygun davranır ve o ödev uğruna yaşamına devam ederse ahlaki davranmış olur. Kişiler, kendilerine duydukları sevgiden yaşamlarını sürdürüyorsa, bu davranış ödevde uygun olur ama ödevden dolayı olmadığı için ahlaki bir statüye sahip değildir. Kişiler kendilerini sevdiklerinden, acı dolu bir yaşama son vermeyi dilediklerinde de bu eylem hem ahlak hem de doğa yasasıyla çelişir. Kant böyle bir maksimin neden ödevle uyuşamayacağını şöyle açıklar:

Maksimi ise şudur: Daha uzun sürdürdüğünde yaşam, hoş şeyler vadetmekten çok felaketler getireceğe benziyorsa, ben sevgiden dolayı onu kısaltmayı ilke ediniyorum. Şimdi de bu ben sevgisinden çıkan ilkenin genel bir doğa yasası olup olamayacağı sorusu kalıyor. Burada

çok geçmeden görürüz ki, belirlenimi yaşamı geliştirmek olan aynı duyuşla yaşamın kendisini yok etmenin yasa olduğu bir doğa, kendi kendisiyle çelişir ve doğa olarak var olamaz. Dolayısıyla o maksimin genel bir doğa yasası olabilmesi olanaksızdır, sonuç olarak da en üstün ödev ilkesiyle tamamen çatışıyor (Kant, 2002: 39).

Kant'ın ahlak yasasını anlama yollarını izlersek, yaşamıma son vermeyi maksim edinirsem bunu evrenselleştirmem gerekir. Evrenselleştirdiğimde, Kant'a göre, bu ödevi maksim edinip evrenselleştirebileceğimi söylemem demek, insanlığın yok oluşu demektir çünkü hayatı yolunda gitmeyen herkes intihar edebilir. Bu bizim doğamıza aykırıdır ve maksimin kendini yok edişi bu şekilde kendini ortaya koymaktadır. Kendisini evrenselleştirmek istediğim maksim pratik akılla sınılandığında genel bir doğa yasası olsaydı nasıl olurdu diye bakmalıyım. Yaşayıp yaşamamak konusunda seçim yaparken başvurduğum maksim, bir doğa düzeninin böyle bir yasaya uygun olarak kendini sürdürebilmesi için bu maksimin nasıl mümkün olabileceğini sorduğum anda belirlenir. Şüphesiz ki kimse içinde yaşadığımız doğa düzeninde kendi tercihiyle yaşamına son vermemelidir çünkü bu kalıcı ve sürdürülebilir bir doğa düzeni olamaz (Kant, 1999: 50).

Ayrıca, kişi kendi yaşamını acıdan kaçınmak için sonlandırdığında, Kant'a göre, kendisini araçsallaştırmış olur. Bir önceki alıntıda Kant, kişinin "ben sevgisinden" dolayı, yaşamını sürdürmesinin de son vermek istemesinin de ahlaki olmayacağını söylemektedir. Burada da kişinin kendisini öldürme kararının, bedeninden kurtulmak istemesinin sonucu olduğunu ve bu nedenle kendisini araç olarak gördüğünü; oysa kendisini amaç olarak görmesi gerektiğini anlatmaktadır:

İlkin kendine karşı zorunlu ödev kavramına göre, kendini öldürmeyi kafasında dolaştıran, eylemin kendisi amaç olarak insanlık idesiyle bağdaşıp bağdaşmayacağını kendisine sorabilir. Sıkıntılı bir durumdan kurtulmak için kendini yok ediyorsa, yaşamının sonuna kadar katlanılır bir durumu korumak için bir kişiyi sırf araç olarak kullanıyor. Ne var ki insan bir şey değildir, dolayısıyla sırf araç olarak kullanılamaz, bütün eylemlerinde kendisi hep amaç olarak görülmelidir (Kant, 2002: 46-7).

Görüldüğü üzere, Kant doğal eğilimlerden dolayı veya haz almak için yaşamı sürdürmenin ahlak yasasına uygun ama ödevden dolayı olmadığı için ahlaki olmadığını ifade eder. Bununla birlikte, acıdan kaçınmak için yaşamı sonlandırmanın da üç nedenden ötürü ahlaki olmadığını söylemektedir: İlki, ben sevgisi, ahlakın konusu olamayacak kadar öznel ve keyfidir. Kişiler

sağlıklı, mutlu, başarılı, zengin vb. olduklarında kendilerini sevip, bunlar olmadığında kendilerini sevmeyebilirler ve kendilerini sevmediklerinde intiharı düşünebilirler. Oysa ahlak, ben sevgisini aşır evrenselleştirebildiğimiz ilkelerimizi yasa haline getirmektir. İkinci olarak, insanın kendisini öldürmesi bir doğa yasası olmaz. Ahlak yasaları, doğa yasası olmasını isteyeceğimiz genellikte ve kesinlikte olmak zorundadır. Üçüncü olarak, Kant kişilerin kendinde birer amaçlar krallığı olduğunu ve kimsenin herhangi bir amacın aracı olarak görülemeyeceğini savunur. İntihar etmek de ona göre, kişi kendisini sefil yaşamına son vermenin bir aracı olarak görüp öldürmesidir.

Ancak Kant'ın bu akıl yürütmelerinden doğrudan onun ulaştığı sonuca değil, başka sonuçlara da ulaşılabilir. İlk olarak, Kant ahlak yasasına uymak için kişilerin temel düzeyde bir ben sevgisine ve asgari yaşam koşullarına sahip olmalarının gerekli olduğunu dile getirmektedir. Ancak intihar eden veya etmeyi düşünen bir kişi, muhtemelen ben sevgisinden ve sağlıklı yaşam standartlarından yoksundur. Ayrıca ahlak insanın kendini sevmesini, haz ve acılarını kısıcası kişinin dünyevi zevk ve acılarını aşan bir şeyle Kant'ın kişinin ben sevgisini ve intihar meselesini konu alarak ahlakını temellendirmesi, iddiası olan biçimsel ve evrensel ahlak yasası ile çelişmektedir çünkü ona göre ahlakilik kişisel duygu, ilgi ve amaçları aşan davranışlar için geçerlidir. İçeriksel ve amaçlara yönelik davranışları da ahlaki alanın dışında değerlendirir (Duran, 2017: 72).

İkinci olarak, insanın kendisini öldürmesinin bir doğa yasası olamayacağından hareketle Kant, intihara karşı çıkmaktadır. Ahlak yasaları, doğa yasası olmasını isteyeceğimiz genellikte ve kesinlikte olmak zorundadır. Buradaki evrenselleştirme meselesindeki yanlış algı ise şudur: Zor durumda olan, hasta olan, acı çeken kimseler intihar ederse tüm insanlığa zarar geleceği inancı. Kant bu ödevi verirken özellikle dayanılmayacak kadar acı çeken kimselerin intiharından bahseder; dolayısıyla, zor durumda olan kişilerin intihar etmesi insanlığın yeryüzünden yok olmasıyla sonuçlanmaz. Diğer bir ifadeyle, yaşanmaya değmez bir hayatı yaşayan, zor durumdaki bir kimsenin intihar etmesi, evrenselleştirildiğinde Kant'ın sözünü ettiği “insanlık idesi” zarar görmez. Kant'ın da belirttiği gibi, insanlar doğal olarak yaşamlarını sürdürme eğilimine sahiptirler. Bu nedenle, zor durumda acılar içerisindeki bir kişinin intihar etme maksimi, diğer insanlara ve insanlığa zarar vermez; sadece kendi biyolojik yaşamı son bulur. İntiharın insanlık için olumlu bir anlamı olduğunu iddia edemeyiz; belki başka insanlara olumsuz örnek de olabilir ama insanların yaşamlarına devam etmeleri kendi tercihlerine kalması gereken bir karardır. Bunun aksini hayal etmek veya uygulayabilmek de çok mümkün değildir.

Üçüncü olarak, intihar etmek Kant'a göre, kişinin kendisini sefil yaşamına son vermenin bir aracı olarak görüp kendisini öldürmesidir. Kişinin kendini öldürmesi bedeninde yaşadığı ıstırabı bitirmek için yapıldığında Kant'a göre kişi kendini araçsallaştırmış olur ancak kişi zor koşullarda da olsa bir amaç olarak yaşamına devam etmelidir. Ama burada Kant tüm insanlara "hangi koşulda olursa olsun intihar etmeyin, yaşamınızı sürdürün" demekle insanları ahlak yasasının bir aracı haline getirmektedir. Dolayısıyla, insanı, ahlaki davranmanın bir aracı olarak görmüş olur. Kişilerin özerk olduklarını kabul etmek, onların onurlu ölüm kararına saygı duymayı da gerektirir. Görüldüğü üzere Kant'ın yaşamına devam etme ödevine bakıldığında kişinin özerkliğinin reddedildiği bir tablo ortaya çıkıyor. Eğer Kant'ın akıl sahibi her insana ödev olarak yüklediği gibi "her şartta ve durumda yaşamına devam etmelisin, bu senin ödevin" diyebiliyorsak yaşama umudu olmayan birçok insanın acılar içinde, Singer'ın ifadesiyle, "biyolojik olarak canlı kalmalarını ancak biyografik olarak yok olmalarını" kabul ediyoruz demektir (Singer, 2015: 256). Böyle bir buyruk da Kant'ın insanlara attığı "amaçlar krallığı" nitelemesiyle çelişmektedir.

Yalan Söylememe Ödevi

Herhangi bir maksimimizin ahlak yasası olup olmayacağına karar vermek için Kant'ın verdiği ikinci örneği ise şöyledir: "Dara düştüğümde, tutmama niyetiyle bir söz verebilir miyim?" Yalan yere söz vermem zekice midir? Yoksa ödevde uygun mudur? Ödevden dolayı sözünün eri olmak ve korkulan sonuçlardan dolayı sözünün eri olmaktan çok farklı bir şeydir. İkinci durumda, yani çeşitli nedenlerle sözünde durmak, bu eylemin etkilerini gözün önünde bulundurmaktır; eylemin kendisinden ziyade başka etkenlerin eylemi etkilemesine izin vermektir. Davranışın kendisi o anda iyi olsa bile, zorunlu bir ilkeye dayanmadığından rastlantısaldır ve her an kötü olma ihtimalini içerisinde barındırır. Kurnazlık ve ödevde uygun davranmak birbirleriyle çelişebilir. Bu durumda ahlaki olan ödevde uygun davranmaktır (Kant, 2002: 39).

Kant'ın formülasyonunu izlersek, her şeye rağmen sözümü tutamayacağımı bildiğim halde, benim için iyi olacağından eminsem de "yalan yere söz vermenin" benim ve başkaları için genel bir yasa olmasını isteyemem çünkü bu maksimim genel bir yasa haline gelir gelmez kendini yok etmek zorunda kalır. "Zor durumda olduğunu düşünen herkes, tutmama niyetiyle, kafasına eseni yapmaya söz verebilir" gibi bir yasanın genelliği, söz vermeyi ve bununla amaçlanana olanaksız kılar; çünkü kimse kimsenin söz verdiği inanamaz, boş laf saydığı bütün bu tür söylenenlere de gülerdi (Kant, 2002: 39; 1999: 40-1).

Kant ahlak yasasının temelinde özgürlük olduğunu sık sık vurgular, özgürlük ancak ahlak yasasına uyulduğunda mümkün olur. Yalan yere söz vermek veya kişi istediğinde yalan söyleyebilir demek ona göre bir özgürlük değildir aksine ahlak yasasına uygun davranmadığı için kişi kendi özgürlüğünü kısıtlamış olur. Kant Pratik Aklın Eleştirisi kitabında kişinin seçmeyi arzuladığı şey karşısındaki tutumunu şöyle örneklendirir:

Varsayalım ki, birisi arzu ettiği nesne ve fırsat karşısında olduğu zaman, haz eğilimine karşı koyamadığını bir özür olarak öne sürsün. Acaba bu fırsatın, bulunduğu evin önüne bir darağacı kurulmuş olsa ve bu kişi bu hazzı tadar tatmaz asılacak olsa, eğilimini baskı altına alamaz mıydı? Ne cevap vereceğini uzun uzadıya düşünmeye gerek yok herhâlde. Ama prensi onu aynı gecikmeyecek ölüm cezasıyla tehdit ederek, bir bahane uydurup ortadan kaldırmak istediği şerefli bir adamın aleyhinde yalancı tanıklık etmeye zorlasa, acaba yaşamaya olan sevgisini yenmeyi olanaklı görür mü? Bu sevgiyi yenip yenemeyeceğini kesin bir biçimde söylemeye cesaret edemeyecektir belki; ama yenmesinin olanaklı olduğunu duraksamadan kabul etmek zorundadır. Demek ki, belirli bir şeyi yapması gerektiğinin bilincinde olduğu için, onu yapabileceği yargısına varır ve kendisinde, ahlak yasası olmasaydı bilemeyeceği özgürlüğün bulunduğunu görür (Kant, 1999: 34-5).

Görüldüğü gibi Kant insanların ahlak yasasından sapmalarının bazı ciddi sebepleri olabileceğini kabul etmektedir. Diğer bir taraftan Kant, kişinin bu seçimlerinin kişinin kendi mutluluğunu istemesinin belirleyici nedeni olduğunda, ahlaklılık ilkesinin tam karşıtı olduğunu söyler. Aklın sesi kişinin istemesine her zaman yol gösterir ve bu karşıtlığı en sıradan insanın bile anlayabileceğini söyler, ona göre bu ses bu kadar açık ve susturulamayan bir ses olmasaydı bu çatışma ve karşıtlık ahlaklılığı büsbütün yıkardı (Kant, 1999: 40). Kant'ın burada karşıtlık ve çatışma dediği şey kişinin ahlaki olmayan bir durum ile karşılaştığında bunu fark etmesiyle ilgilidir ve konu ile ilgili örnekleri şöyledir:

Başka bakımlardan sevdiğin bir arkadaş sana, yaptığı yalan bir tanıklık konusunda kendini haklı göstereceğini sanarak, ilkin bunu, kendi iddiasına göre kutsal bir ödev olan kendi mutluluğunu korumak için yaptığını söyleyip, arkadan bunu yapmakla sağlayacağı yararları saysa; yalanın ortaya çıkmamasını hatta senin tarafından ortaya çıkarılmamasını—çünkü bu sırrı sana her zaman yadsıyabilmek üzere itiraf etmiştir—sağlama bağlamak için yaptığı kurnazlığı övse, sonrada bütün ciddiyetiyle hakiki bir insanlık ödevini yerine getirdiğini söylese: böyle bir durumda sen, ya onun yüzüne karşı gülerdin, ya da nefretle

ondan uzaklaşırdın. Oysa bir kimse, ilkelerini yalnız kendi çıkarları açısından ayarlamışsa, böyle bir önleme karşı senin bir diyeceğin olamazdı. ...Ahlâklılık ve ben-sevgisinin sınırları öylesine seçik ve kesin bir şekilde çizilmiştir ki, en sıradan göz bile, bir şeyin hangisine girdiğini ayırt etmede yanılmaz (Kant, 1999: 40-1).

Kant, ayrıca, dürüst bir insanın yalan söylemeden, ödevine uygun yaşamasının kişinin kendisine duyduğu saygıdan kaynaklandığını da söyler. Ona göre; “nesnel olarak yasadan, öznel olarak da bu pratik yasaya saf saygıdan, yani bütün eğilimlerime zarar verse bile böyle bir yasaya uymak maksiminden başka, istemeyi belirleyebilecek bir şey kalmaz” (Kant, 2002: 16). Kant’a göre, orta derece namuslu bir insan bile kendisini sıkıntılı bir durumdan kurtaracak bir durumda yalan söylemekten, sırf kendisini kendi gözünde küçük görmemek için, vazgeçtiği zaman zaman görülmüştür. Kişinin yalan söylemekten kaçınması bir iç rahatlama getirebilir; bu rahatlamının kaynağı kişinin yasaya saygısıdır (Kant, 1999: 96-7). Bu saygı, özsaygıyı da beraberinde getirir. Kişinin kendi kişiliğine saygısı, yalan söylemesinin önüne geçer.

46

Kant’a göre bütün eylemlerimizin ilkesinin temeli şudur: “İnsanlığı kendi kişiliğinde olsun, bir başkasının kişiliğinde olsun her zaman bir ‘erek’ gibi görerek hiçbir zaman yalnızca ‘araç’ olarak kullanmayacak şekilde eyle” (Kant, 2002: 46). Her insan potansiyel olarak akıl sahibidir. Bu nedenle, her insan kendinde bir amaçtır ve diğer insanlar da kendinde amaç olduklarına göre, onlara herhangi bir şeyin amacı olarak değil, amaç olarak davranmak gerekmektedir. Öyleyse pratik buyruk şöyledir: “Her defasında insanlığa kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun” (Kant, 2002: 46). Başkalarına yalan yere söz vermeye niyetlenen birisi, başka bir insanı sırf araç olarak kullanmak istemektedir (Kant, 2002: 47). Dolayısıyla başka insanları amaç olarak görmek, onlara yalan söylememe ödevi beraberinde getirmektedir.

Tutamayacağım sözleri vermek, yani yalan söylemek konusunda, Kant’ın kategorik buyruğu uyarınca, bu kararı ve peşi sıra gelecek eylemin yasaya uygunluğunu test etmeliyiz: “...maksimin aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğim şekilden başka türlü davranmamalıyım.” O halde, bu davranışı evrenselleştirip everenselleştiremeyeceğimize bakmalı ve maksimin genel bir yasa mı olduğunu yoksa kendini çürüten bir isteme mi olduğuna karar vermeliyiz (Kant, 2002: 16-7). Kant bu örneği şöyle aktarır:

“Dara düştüğümde tutmama niyetiyle söz verebilir miyim?” yalan söylemenin ödevde uygun olup olmadığı sorusunu en kısa şekilde aydınlatmam için kendime şunu sorarım doğru olmayan bir sözle kendimi güç durum dan sıyırma maksimim (benim ve başkaları için) genel bir yasa olacak olsa, memnun olur muydum? Ve kendime “başka türlü sıyrılamayacağı güç bir durum da bulunurken, herkes doğru olmayan bir söz verebilir” der miydim? Böylece çok geçmeden farkına varırım ki, yalanı gerçi isteyebilirim, ama yalan söyleme konusunda genel bir yasa hiç isteyemem; böyle bir yasaya göre söz verme diye bir şey olmaz, çünkü bu söylediğime inanmayan, ya da fazla acele bir şekilde inansalar bile bana yaptığının aynısını yapacak olan başkalarına, gelecekteki eylemlerim bakımından istememi ileri sürmem boşuna olurdu; dolayısıyla maksimim genel bir yasa yapılız yapılmaz, kendini yok etmek zorunda olurdu (Kant, 2002: 18).

Yalan söyleme maksimi, Kant’ın bu pasajda açıkladığı gibi, kendi kendisini yok edecek bir maksimdir. Zor bir durumdan kurtulmak için yalan söylenebileceğine dair bir maksimi, evrenselleştirilmeye çalışıldığında, doğru söze, dürüstlüğe ve güvene dayalı kurulan insan iletişimin zeminini ortadan kaldıracaktır. Yalan yere söz vermeyi evrenselleştirebiliyor olsaydım, “söz vermenin” bir önemi kalmazdı ve insanlar birbirlerine bir daha güvenmeyecekleri için söz vermezlerdi. Böylelikle, maksim kendini yok etmiş olur. Bu yüzden evrensel anlamda veya genel bir yasa olmasını isteyemeyeceğim maksim, reddedilecek bir maksimdir. Buradan hareketle, “Kant ahlakı yalan söylemeyi yasaklar” demek yanlış olmayacaktır. Aslında Kant, bu örneği vererek biçimsel olduğunu iddia ettiği ahlak yasasını, “yalan söylemeyeceksin” normuyla doldurmuş olur. Kant’ın ahlak yasasının ilkeleriyle değerlendirildiğinde yalan söylemenin hiçbir koşulda kabul edilemeyeceği açıktır. Ancak Kant’ın ödev ahlakına karşı verilen bir örnek hayli güçlüdür. Kapınıza katil gelse, evinize sığınan birisini katile teslim etmemek için yalan söylersiniz (Varden, 2010: 41). Bunun gibi örneklerde, yalan söylememe ödevinin, bu örnekte olduğu gibi başka insanların öldürülmesine vesile olmama ödevi gibi başka ödevlerle çelişmesi, Kant’ın ahlak yasasının içeriği hakkında bu kadar katı olmasının sonucu gibi görünüyor.

Bir gün eğer karara varılmayan, kesinleşmeyen bir davaya tanık olarak çağırılırsan, Phalaris bile emretse yalancı olmanı ve getirip oraya boğasını, buyursa sana yalan yere yemin etmeni, en büyük suç olduğuna inan, canı onura yeğlemenin ve yaşamak uğruna yaşam nedenlerini yitirmenin (Kant, 1999: 171).

Bu pasajda Kant, kişinin kendi canı pahasına da olsa, onurlu bir duruş sergilemesi gerektiğini söylemektedir. Kendi canını hiçe sayarak yalan

söylememesi onurlu bir davranış olsa da bazen başkalarının canı için yalan söylemek zorunda kalabiliriz. Masum insanları canilerden korumak da yalan söylememek kadar ahlaklı bir davranıştır. Kant'ın verdiği örneği birazcık değiştirerek, kişinin ödeyemeyeceği halde çocuğu için borç alması olarak kurgularsak, kişi yine borç aldığı kişiyi araçsallaştırmış olur ama çocuğunun sağlığını korumak istemesini evrenselleştirebiliriz.

Potansiyelini Gerçekleştirme Ödevi

Kant'ın üçüncü örneği öncekilere göre biraz daha muğlaktır. Kant felsefesini, insanın değerli olduğu fikri üzerine kurar. İnsanın değeri, diğer türlerden farklı olarak, kendi potansiyelini geliştirebilmesinde yatar. Kant'a göre insanlar doğaları gereği, doğuştan pek çok yeteneğe sahiptir fakat bazı insanlar, bu yeteneklerini geliştirmek yerine zevk peşinde koşmayı yeğlerler. İnsanların bu yeteneklerini işlemek, geliştirmek yerine ziyan etmesi Kant'ı rahatsız eder: “acaba doğa vergisi yeteneklerini göz ardı etme maksimi, eğlenceye düşkünlüğüyle uyuşması dışında, ödev denen şeyle de uyuşur mu?” (Kant, 2002: 40). Kant'ın üçüncü maksim örneğine bakalım:

48

(Güney denizi adalarında oturanlar gibi) bir yeteneğini pas tutmaya bırakırsa ve yaşamını sırf aylıklıkla, eğlenceyle, cinsini devam ettirmeyle, tek kelimeyle zevkle geçirmeye karar verse bile, böyle bir genel yasayla bir doğa gerçi var olabilir. Ancak bunun genel bir doğa yasası olmasını, ya da böyle bir yasa olarak doğal bir içgüdü ile içimize konmuş olmasını isteyebilmesi olanaksızdır. Nitekim akıl sahibi bir varlık olarak, kendisinde olan bütün yetilerin geliştirilmesini zorunlu olarak ister, çünkü bu yetiler her çeşit olanaklı amaçlar için ona verilmiştir ve yararlıdırlar (Kant, 2002: 40).

Kant'a göre, yasaya saygıdan dolayı yeteneklerimizi geliştirmemiz bir ödevdir (Kant, 2002: 17). Kişinin kendisini araçsallaştırmaması Kant'ın ahlaki ilkelerinden birisidir ve kişinin yetenekleri ile ilgili daha yetkin bir halde olması yeteneklerini geliştirmesi doğanın bizlerin öznesindeki insanlıkla ilgili amaçları arasındadır. Bu yetenekleri ihmal etmek kendisi amaç olarak insanlığın korunmasıyla bağdaşabilir yani kişi sadece kendini koruyarak ödevine uygun belki yaşayabilir ancak bu amacın geliştirilmesiyle bağdaşamaz. Kişinin sadece araç olarak değil aynı zamanda amaç olarak yeteneklerini geliştirmesi gerekmektedir (Kant, 2002: 47-8). Kant'ın kendi cümlelerine bakarsak: “İnsanlıkta daha yetkin olma yetenekleri vardır ki, bunlar, doğanın bizim öznemizdeki insanlıkla ilgili amaçları arasında bulunur. Bunları ihmal etmek, olsa olsa kendisi amaç olarak insanlığın korunmasıyla bağdaşabilir, ama bu amacın geliştirilmesiyle bağdaşamaz” (Kant, 2002: 48). Görüldüğü

üzere, Kant bu maksimin de içeriği hakkında net görünmektedir: Yeteneklerini ziyan etmek, onları geliştirmemek, genel ahlak yasası olamaz. Verdiği örnekte, Güney Denizi adalarındaki insanların yeteneklerini kullanmak ve geliştirmek yerine, eğlenceyi ve haz odaklı bir yaşamı tercih ettiklerini söyleyerek, bu yaşam tarzının tersi bir yaşamın ahlaklı olduğunu savunmaktadır. Nasıl yaşanacağını doğrudan söylemese de insanların yeteneklerinin pas tutmasına ahlaken izin verilemeyeceğini vurgulamaktadır.

Biçimsel ahlak modeli ortaya koyduğunu iddia eden Kant'ın, kişilerin yaşam biçimleri, insan ilişkileri, soylarını devam ettirmeleri ve yeteneklerini geliştirmeleri gibi birçok kişisel konuda ahlaksal içerik ortaya koyması çelişik görünmektedir. Güneyde yaşayan insanların zevki sefa içerisinde yaşadıklarından, daha ulvi işlerle ilgilenmek yerine ürediklerinden bahsederek, bu yaşam tarzının ahlaki olamayacağını temellendirmeye çalışır. Ama kişilerin başkalarına zarar vermeyen yaşam tarzlarının bireylerin özerkliği perspektifinden bakıldığında ahlak bağlamında ele alınıp tartışılması sorunlu görünmektedir.

Öncelikle, kişiler ulvi bir amaç için bile olsa araçsallaştırılmazlar. Kant herkesin kendinde bir amaç olduğunu net bir şekilde ortaya koymuştur ama Kant kişilerin akılları ve bedenleri arasında katı bir ayrım yaptığı için, bedene araç olarak bakmakta sakınca görmüyor gibidir. Kişinin doğanın ona verdiği yetenekleri geliştirmesi zorunluluğu, bir bakıma kişiyi araçsallaştırmaktır. Modern insan, seçimlerini kendisini yapan özerk bir birey olarak kabul edilir ve bu özerkliğe herhangi bir müdahale, baskı olarak görülür (Berman, 2011: 11).

Kant'ın bu üçüncü örneğini ve genelleştirdiği ilkesini biraz uçlara çekersek; doğurmanın bir kadının doğal bir yetisi olduğu ve bu yetisini ziyan etmemesinin onun ödevi olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, dünyaya canlı getirme potansiyeli hayata geçirilmelidir çünkü akıl sahibi varlıkların sahip oldukları potansiyellerini gerçekleştirme ödevi, tüm yetenekleri kapsamaktadır. Kürtaj karşıtları da benzer bir argümanla, kadınların potansiyellerini kullanmaları gerektiğini ve gebe kalmışlarsa gebeliklerini sonlandıramayacaklarını iddia etmektedir. Kant açık bir şekilde: “Nitekim akıl sahibi bir varlık olarak, kendisinde olan bütün yetilerin geliştirilmesini zorunlu olarak ister, çünkü bu yetiler her çeşit olanaklı amaçlar için ona verilmiştir ve yararlıdırlar” der (Kant, 2002: 40). Burada yine, Kant'ın bedeni araçsallaştırdığını ve kadının doğurma yeteneği düşünüldüğünde doğurmanın bir ödev haline gelebileceğini söylemek mümkün hale gelir. Bu olası sonuç, Kant'ın kendi “İnsanlığı kendi kişiliğinde olsun, bir başkasının kişiliğinde olsun her zaman bir ‘erek’ gibi görerek hiçbir

zaman yalnızca ‘araç’ olarak kullanmayacak şekilde eyle” (Kant, 2002: 46) ahlaki ilkesine ters düşmektedir. Kadın bedeninin araçsallaştırılması, kişinin özerkliğine saygıyla çelişmektedir çünkü bir kadının doğurma veya çocuk sahibi olup olmama kararı kendisine aittir.

Yardım Etme Ödevi

Kant’ın dördüncü maksim örneğinin konusu kişilerin birbirinden yardım istemesi ve birbirilerine yardım etmesidir. Bir kişinin “kimseden yardım istemiyorum, kimseye de yardım etmeyeceğim” gibi bir maksimi yani öznel ilkesi olabilir. Böyle bir istek veya ilke, evrenselleştirilebilir ve hatta bir doğa yasası olabilir; Kant bunda mantıksal bir problem olmayacağını ifade eder. Fakat hemen peşi sıra, böyle bir doğa yasası olmasını istemeyeceğimizi belirtir çünkü kendisi başkalarının sevgisine ve duygudaşlığına gereksinim duyan kişi, yardım etmeme maksimi bir doğa yasası haline geldiğinde, dilediği kadar yardım umudundan kendini mahrum bırakmış olur (Kant, 2002: 40).

“Bana ne! Göklerin istediği ya da kendisinin becerebildiği kadar mutlu olsun herkes; ben kimseden hiçbir şey almayacağım, hatta hiç kimseye imrenmeyeceğim; ancak kimsenin esenliğine bir şey katmayı veya güç durumda iken yardımına koşmayı da arzu etmiyorum!” Şimdi muhakkak ki, böyle bir düşünme tarzı genel bir doğa yasası olsaydı, insan soyu pekâlâ varlığını sürdürebilirdi; hem kuşkusuz, herkesin duygudaşlıktan ve iyi niyetten lâf ettiği, hatta arada sırada bunları eyleme geçirdiği, buna karşılık fırsat buldukça, insanları aldattığı, hakkını yediği ya da başka şekilde zarar verdiği durumdan daha iyi bir durumda sürdürebilirdi. Ama o maksime göre genel bir doğa yasasının olması pekâlâ olanaklı olduğu halde, böyle bir ilkenin doğa yasası olarak her yerde geçerli olmasını istemek, yine de olanaksızdır. Buna karar vermiş bir isteme kendi kendisiyle çelişirdi, çünkü birçok durum ortaya çıkabilir ki, kendisi başkalarının sevgisine ve duygudaşlığına gereksinim duyar ve kendi istemesiyle ortaya çıkmış bir doğa yasası yüzünden, dilediği kadar yardım umudundan kendini yoksun bırakmış olur (Kant, 2002: 40).

Bir insanın kimseden yardım talep etmemesi belki aklımızın alacağı bir durum olabilir hatta çevremizde böyle yaşadığına tanık olduğumuz insanlar da vardır ancak bunu genel bir doğa yasası olmasını isteyecek kadar isteyebilir miyiz? Kant’ın ahlak yasası ölçütlerinden üçüncüsünü hatırlarsak: “Ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun (Kant, 2002: 38)”. Kant’ın ahlak yasasının ilkelerinden olan bu ilkeye baktığımızda, kimsenin kimseden yardım talep etmeyeceği ve kimsenin

kimseye yardım etmeyeceğini bir dünya istemek, pek de arzu edilecek bir tasarım değildir. Buradan hareketle Kant, yardım etmenin bir ödev olduğu sonucuna varır. Ancak sosyal adalet tartışmaları bağlamında, yardım etmenin ahlaki olarak temellendirilemeyeceğini iddia eden hatırı sayılır sayıda kuram bulunmaktadır. Dolayısıyla, Kant'ın akıl yürütmelerini kullanarak Kant'ın vardığı sonuca ulaşmamak da mümkündür. Oysa Kant, biçim kadar normatif içerik konusunda da net görünmektedir.

Kant Ahlakı Formel Mi Normatif Mi?

Kant, evrensel ahlakın tasarlanması ve uygulamaya geçirilebilmesi için bazı formüller sunar; bununla birlikte sık sık kendi kuramının içeriksel olmadığını biçimsel olduğunu vurgular. Ahlak felsefesi, insana, akıl sahibi bir varlık olarak, a priori yasaları keşfetme imkânı tanır (Kant, 2002: 4). Kant'ın ahlak tanımı, ahlaki akıldan türetmesi ve ahlak yasalarını “koşulsuz buyruk”, “evrensellik”, “doğa yasası olmasını isteyecek kadar istediklerini kadar iste”, “insanları araç olarak kullanma, amaç olarak gör” gibi ilkeler ışığında keşfetmesi ve temellendirmesi, Kant'ın, ahlak yasasının içeriğine ilişkin tespitlerde bulunduğunu gösterir gibidir. Benzer şekilde, maksimleri örneklerle açıklaması da sorunludur. Bu örneklerin rastgele mi verildiği, yoksa bu örneklerin Kant ahlakının normlarını mı işaret ettiği tartışmalıdır. Kant'ın ödevleri anlatmak için verdiği maksim örneklerine bakıldığında, Kant ahlaki son derece normatif görünmektedir.

Ronald Glass, Kant'ın maksimler olarak sunduğu örneklerin çelişkili olduğunu iddia eder. Kant'a göre, ilk iki maksim örneği doğal hukuka aykırı olduğundan hiçbir zaman doğa yasası olamaz. İlki, “öldürmeyeceksin”, ikincisi, “yalan söyleme” emriyle çelişir. İlk maksimde yaşamın kendisi, yaşamı sonlandırmakla çelişir. Bu nedenle, intihar etmek ahlaki değildir. İkinci örneği olan, “tutamayacağını bildiğin halde söz verme” maksimi, evrensel yasa olduğunda kimse kimseye söz veremeyeceğinden mantıksal bir çelişkiye neden olacaktır. Üçüncü ve dördüncü maksimler herhangi bir çelişki ortaya çıkmadan doğa yasası olabilirler ama onların da doğa yasası olmasını istemeyiz. Ancak Kant, bu isteklerin de kendi kendileriyle çelişeceğini ifade etmektedir. Üçüncü örnek, “doğal yetenekleri ihmal etme” olgusu olarak ifade edilebilir. Bu olgunun evrensel yasa haline gelmesi, doğallığın ihmal edilmesidir. Dördüncü örnek de bir ilke olarak ifade edilmemiştir, “yardıma ihtiyaç duyan birisine yardım etmeme” isteği olarak özetlenebilir. Böyle bir istek, Kant'a göre kendisiyle çelişecektir: “Bu şekilde karar verilen bir irade kendisiyle çelişir, çünkü insanın başkalarından sevgi ve sempatiye ihtiyaç duyduğu birçok durum ortaya çıkabilir.” Örnek olarak verdiği dört maksimin hiçbirisi kategorik imperatif testini geçemez. Maksimlerimizin evrensel yasa olmasını

isteyeceğimiz ilkeler olması gerekmektedir. İlk iki maksim kendi içlerinde çelişki barındırırken, üçüncü ve dördüncü maksimleri istememiz çelişkilidir. Kant, bu maksimleriyle sadece nasıl yaşanacağını değil, neyin isteneceğini ve kişilerin psikolojik durumlarını da belirgin kılmaya çalışmaktadır (Glass, 1971: 65-70).

Kant'ın da kendi yaşamında günde bir pipodan fazla içmeme maksimi olduğu söylenir. Hayatı boyunca bu maksimine katı bir şekilde uymuş ama zamanla pipoyu büyütmüş. Kant'ın ahlak felsefesinde, maksimler özgürce seçilmiş öznel ilkeler veya tüm bilinçli eylemlerimizin daha derin niyetleridir. Dolayısıyla, isteklerimize yönelik tavrımızı ifade ediyorlar. Maksimler, özgürce ve isteyerek bu maksimler uyarınca hareket etmeye, yani isteklerimizin bize önerdiği öznel amaçları takip etmeye ne ölçüde karar vereceğimizi belirler; seçim yetimizin özgürlüğüdür. Kant'a göre, bu maksimleri kendimiz belirleriz; uyup uymamak da kendi seçimimizdir. Ancak, Kant felsefesinde seçimlerimizin özgür olması, dilediğimizi yapabileceğimiz anlamına gelmez. Daha da önemlisi, aklımızdan geçen herhangi bir şeyi dileyemeyiz; neyi dileyeceğimizi de pratik aklın süzgecinden geçmelidir. Dolayısıyla, Kant ahlakında özgürlük, zorunluluktur; bu ahlaki zorunluluk da özgür olduğumuzun garantisidir (Timmermann, 2000: 39).

Timmermann, maksimlerin öznel ilkeler olduğunu, kural koyucu normlar olarak anlaşılmasını gerektiğini belirtir. Ama peşi sıra, Kant'ın öznel pratik ilkelerle (maksimler) nesnel pratik ilkeler olan imperatifleri karıştırdığını öne sürer. Bu nedenle, maksimlerin formel mi olduğu maddi bir içeriği mi olduğu şüphelidir. İnsan iradesi, biçimsel olan a priori ilkeyle maddi olan a posteriori istek arasında durmaktadır. Ama nihayetinde maksim, biçimsel olacaktır çünkü kişiler her zaman ahlakın kategorik buyruklarını kendi ilgi alanlarının önüne koymalıdır (Timmermann, 2000: 50-1; dipnot 1). Eylem veya isteme özgürce seçilse de maksimin ahlak yasası olabilmesi için “yapmalısın” emri içermelidir (Timmermann, 2000: 40). Bütün maksimlerde kişi, ahlaki olmayı istemeyi, kendini sevmenin önüne koymalıdır.

Eğer akli ve istemesi olsun bir varlıkta, doğanın asıl amacı bu insanın mutluluğu olsaydı, o insanın bunu gerçekleştirmek için alının olmasına gerek olmayabilirdi. Çünkü zaten mutluluğa ulaşmak adına yapacağı her türlü eylem, o insana içgüdüleri tarafından fazlasıyla verilmişti. Aklının farkında olan ve iyi istemenin amacının mutluluk olmadığını bilen insan da mutluluk planları kurmaya cüret dahi etmeyecektir (Kant, 2002: 10).

Kant, ahlaki deneyimden tamamen ayırdığında, a priori ahlak yasalarından söz ettiğinde, ahlaka ilişkin normatif bir tavrı varmış gibi görünse de bu yasaların kendilerini değil, bu yasalara ulaşılacak aklın ilkelerini ortaya çıkardığını vurgular. Kant'a göre bu yasa yalnızca biçimsel olabilir yani genel yasa koyucu olarak maksimin yalnızca biçimini belirleyebilir belirleyici neden olarak istemenin her türlü içeriğinden soyutlanmıştır (Kant, 1999: 119). Ancak yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi, Kant ahlaka kesin sınırlar çizmektedir. Ahlak ve doğa, ahlak ve mutluluk birbirine karşıttır. Doğal dürtülerin, eğilimlerin, hazzın, duyguların, ben sevgisinin veya mutluluğun izinin görüldüğü eylemler ahlaki olmazlar. Kant'a göre, akıl ve doğa arasında üçüncü bir seçenek yoktur (Timmermann, 2000: 42).

Kant maksimlerden yola çıkarak sunduğu ödevlerin iddia ettiği biçimsel felsefesine bir gölge düşürmediğini iddia eder. Maksimlerine vermiş olduğu bu örneklerle Kant, deney verilerinden tamamen arındırılmış ve saf olduğunu iddia ettiği ahlak metafiziğinin içeriğiyle ilgili buyruklar verir ve buyruklar uyarınca hareket edilmediğinde ortaya çıkacak sonuçları öngörür. Diğer bir ifadeyle, ahlak yasası olamayacak maksimlerin kendini çürüttüğünü ve yasa olamayacağını, yasa olmasının da insanlar tarafından istenemeyeceğini kanıtlar. Oysa Kant'ın izlediği yöntem izlendiğinde bile aynı sonuçlara ulaşılmadığı görülmektedir. Bu örneklerde Kant'ın detaylarıyla her olasılığı değerlendirmesi ve yine aynı sonuca varması, Kant ahlakının iddia edildiği gibi biçimsel değil, içerikli olduğunu göstermektedir. Böyle bakıldığında, Kant ahlaki formel değil, normatif bir ahlak türüdür.

Sonuç

Kant'ın Ahlak Metafiziğinin Temellendirmesi adlı kitabının ana amacı, sırf deneysel olabilecek ve antropolojiye ait olan her şeyden tamamen arındırılmış saf bir ahlak felsefesi kurmaktır. Kant'ın bir ahlaki sistem kurmaktaki asıl amacı, ahlakın değişmez, evrensel metafiziğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, felsefe ve daha ziyade ahlak felsefesi, deneysel olan ve antropoloji alanına ait her şeyden arındırılmış olmalıdır. Ödev ve ahlak yasaları saf pratik aklın idelerinden türetilirler; bu idelere içkin olduklarından deneyden bağımsız, deneyimden ayrı saf ahlaki ilkelerdirler ve bu nedenle ahlak, pratik antropolojinin değil, saf metafiziğin konusudur.

Kant, Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi adlı kitabında ahlak felsefesinin içeriksel değil biçimsel olduğunu ve antropolojiden en ufak bir iz taşımaması gerektiğini söylemektedir. Onun sistemli ahlak tanımı, ahlakın temeline akli yerleştirmesi ve ahlaki akıldan türetmesi, ahlaka yasalar getirerek

temellendirmesi, ahlakın metafizik alanda ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ahlak ona göre zorunluluktur ve akıl sahibi varlığa iyi isteme olarak bu zorunluluk yansımaktadır. Onun ahlakında özgürlük, zorunluluktur; zorunluluk da özgür olduğumuzun gerekçesidir. Kant maksimlere verdiği örneklerle, özgür bir biçimde ama zorunlu olarak neyi isteyip neyi istemeyeceğimizi ortaya koyar. Bütün akıl sahibi varlıkların, aynı akıl yürütmeyeyle, Kant'ın ahlak yasasını oluşturan ölçütleriyle aynı sonuçlara ulaşacağını iddia eder.

Bu çalışmada, Kant'ın ahlak yasasının normatif içeriği, Kant'ın maksimlerine vermiş olduğu örnekleri temel alınarak gösterilmeye çalışılmış ve Kant etiğinin biçimsel olmaktan çok normatif olduğu iddia edilmiştir. Ayrıca, Kant'ın akıl yürütmesiyle ve günümüzde vazgeçilmez bir standart olarak kabul edilen bireysel özerklik düşüncesiyle, söz konusu maksim örneklerinde Kant'ın çıkardığı sonuçlardan başka sonuçlara ulaşılabileceği gösterilmiştir. Kant'ın ahlak felsefesinin biçimsel olduğunu kanıtlamakta kullandığı maksim örneklerinde ve bunlardan türettiği ödevlerde normatif çıkarımlarda bulunmaktadır ve böylelikle, Kant ahlakının içeriğini oluşturmaktadır.

54

Biçimsel ahlak modeli sunduğunu iddia eden Kant'ın ahlak modelini ortaya koyarken vermiş olduğu ödevleri oldukça içerikli bir şekilde örneklendirdiği görülmektedir. Bu örnekler, Kant'ın, biçimsel olduğunu ısrarla vurguladığı ahlak metafiziğinin içeriğine de müdahale ettiğini göstermektedir. Kant'ın, bu örnekleri normatif kurallar türetmek için değil de kişilerin kendi başarılarına Kant'ın sunduğu formülleri izleyerek nasıl ahlak yasalarına ulaşabileceklerini göstermek için verdiği söylenebilir. O takdirde, farklı kişiler, farklı koşullar altında aynı akıl yürütmeyi kullanarak farklı sonuçlara ulaşabilirlerdi.

DİPNOT

1 Bu çalışma birinci yazarın danışmanlığında ikinci yazarın “Kant'ın ahlak yasasının normatif içeriği: Maksimleri yeniden düşünmek” başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

KAYNAKÇA

Berman, M. (2011). *Özgünlüğün Politikası: Radikal Bireycilik ve Modern Toplumun Ortaya Çıkışı*. (Çev. Nursel Yıldız). Sel Yayıncılık, İstanbul.

Duran, M. (2017). Kant'ın Ödev Ahlakı Üzerine. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (6), 57-84. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/temasa/issue/27577/292467>

- Glass, R. (1971). The Contradictions in Kant's Examples. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 22(5/6), 65-70. Retrieved May 12, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/4318684>
- Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi* (çev. I. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akadlı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1788'de yayımlanmıştır).
- Kant, I. (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (Çev. I. Kuçuradi), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları. (Eserin orijinali 1786'de yayımlandı).
- Singer, P. (2015). *Pratik Etik* (Çev. N. Çatlı), İstanbul: İthaki Yayınevi. (Eserin orijinali 2011'de yayımlanmıştır).
- Timmermann, J. (2000). Kant's Puzzling Ethics of Maxims. *The Harvard Review of Philosophy* 8 (1):39-52.
- Varden, H. (2010). Kant and Lying to the Murderer at the Door One More Time: Kant's Legal Philosophy and Lies to Murderers and Nazis. *Journal of Social Philosophy*. 18 Kasım 2010. Vol: 41, No. 4. Erişim adresi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9833.2010.01507.x>
- Yükselbaba, Ü. (2010). Kant'ın Ahlak Felsefesinden Habermas'ın Söylem Etiğine Geçiş. *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi*, 22, 142-166.